

Novija vrela kritičara apokalipse:

Dr. Nikola Žuvić.

Powis Smith (Journal of religion 6 (1926) str. 415.) veli, da slava kritičke analize spada svakako u prošlost. Za budućnost daje on drugu prognozu: »Najplodnija se polja istraživanja sada nalaze u krajevima orientalne obrazovanosti i povijesti religija«. Dakako, pred očima ima bibliciste i ako ne jedino, a to u glavnom protestante, kako to zaključuje P. Alb. Vaccari S. I.¹³⁵

I zbilja se radi mnogo na tom polju. Pošto većina ovih kritičara promatra sv. pismo kao i ostalu profanu literaturu, zato sižu k ovim vrelima i iznose sličnosti. U mnogo slučajeva zauzimaju apriornistično stanovište, da sv. pismo ovisi o tim raznim orijentalnim vrelima. Ne dozvoljavaju, da bi drugi momenti ulazili u bibliju od onih, koji ulaze u život i kulturu naroda, čiju povijest i religiju imaju pred očima. Baš obratno: posebni su momenti kod tih naroda, čega nema u bibliji! Dakle sv. pismo, Palestina, Izrael, sv. Crkva uvijek su u ovisnosti o drugima, nikad da bi oni imali sličan upliv na druge.

Sigismund Mowinchel pokazuje u svojim studijama, da se stvari, koje čitamo u psalmima, već prije nego li su sastavljeni, nalaze u babilonskoj literaturi.¹³⁶ Isto drže i Gressmann i Gunkel, koji nalaze sve početke biblijskog sadržaja u babilonskoj mitologiji, dok Wellhausen-ovi pristaše sve tumače po tako zvanoj teoriji evolucije.¹³⁷ I Gunkel se obazire samo na unutarnje

¹³⁵ Moderne correnti esegetiche kao članak u *Civiltà Cattolica* 82 (1931, 3) 398—412. Na str. 398. veli: »C'è molto di vero in queste parole, almeno per l'interpretazione protestante che lo scrittore ha principalmente, se non unicamente, in vista«.

Malo podalje nastavlja: »Per fortuna è passato il tempo che i commentatori dei libri sacri si esaurivano quasi interamente nell' analisi delle fonti e della composizione. Ormai questa o si suppone o brevemente si delinea, e l'attenzione si porta a considerazioni di maggior momento che, se non toccano proprio al midollo dei libri santi, almeno vi se avvicinano e fanno la via.

Ciò vale, ripetiamo, piuttosto dell' interpretazione protestante«.

¹³⁶ *Psalmstudien*, Oslo 1921—1926, šest svezaka.

¹³⁷ Bea S. I., *Pentateuchus*, str. 25 i sl. *Institutiones Biblicae II/I*. Roma 1928.

razloge. Za nj nema vanjskih auktoriteta. Ovaj način tumačenja su protestanti prozvali metodom historijskih forma,¹³⁸ a nju su W. Stärk i H. Schmidt aplicirali Starom, a Bultmann Novom Zavjetu.¹³⁹

Do danas vrijedi ova metoda u svim svojim načelima kao protestantska. Ali u samom historijskom dijelu tumačenja upotrebljavaju njihove rezultate i katolički egzegete. Komparativnu historiju gaje u velike i katolici. Spominjem rad francuskih Dominikanaca u Jeruzalemu s P. Lagrange-om i Biblijski Institut u Rimu s novo osnovanim fakultetom Orijentalnih nauka, kome je na čelu asirijolog P. Deimel. Opća načela za kat. egzegezu iznio je nedavno P. J. Messina.¹⁴⁰

Racijonalisti se ne zaustavljaju samo na literarnim formama, nego tvrde, da je na Židove u dijaspori kao i prije u Babiloniji imao veliki upliv doticaj s raznim poganskim narodima. Taj je upliv bio velik kako na formaciju, tako i na razvitak vjerskih ideja. Ali osim par panbabilonista, nijedan, koji se bavi historijom religija, ne usuđuje se konkretnije dokazivati, da bi službena sinagoga išto uzela iz religije Babilonaca, što bi kasnije Crkva naslijedila kao Bogom objavljeni nauk. Tako ne možemo nijekati za rabinsku literaturu, koja daje anđelima ista obilježja kao i Babilonci;¹⁴¹ o sedam nebesa govori kao i razni apokrifi¹⁴² i o drugim mnogim stvarima, kako to čitamo u svetim knjigama raznih starih religija istoka. Sv. pismo vrlo oštro kudi egipatsku vjeru,¹⁴³ a kasniji sinkretizam nije ni mogao uplivati, jer je kanon svetih knjiga već bio formiran, kad se onaj najviše širio. Premda je nemoguće odbiti svaki upliv, to na dogmatiku židovsku ove vjere nijesu imale upliva, pogotovo ne stvarnoga, kako bi to htjeli dokazati racijonalisti.

U slijedećem iznosimo par religijskih sistema i drugih faktora, koji se danas ponajviše navode kao izvor, o kojemu bi židovske i kršćanske vjerske ideje ovisile.

~~Priglasiti~~

1. Parsizam.

Kir, pobjednik Babilonaca, monoteista, dozvoli Židovima, da se povrate u svoju domovinu i sagrade u Jeruzalemu hram. Dva su vijeka pripadali Židovi perzijskom kraljevstvu. Zato drže, da je

¹³⁸ E. Fascher, *Formgeschichtliche Methode*, Gießen 1924.

¹³⁹ M. Goguel, *Une nouvelle école de critique evangelique* u *Revue d'histoire des religions* 94 (1926) str. 114.

¹⁴⁰ *Metodo storico comparato nelle indagini bibliche* u časopisu *Scuola Cattolica* 1931, 1. str. 257—274.

¹⁴¹ *Talmud Palaest.*, Roš hašana 1, 2.

¹⁴² *Ascensio Isaie* 7—11; *Henoh* slavenski 22 sl.

¹⁴³ *Sapientiae* cc. 13—14.

to stanje bez sumnje imalo na Židove i kulturni i vjerskih upliv; pogotovo, kad se zna, da je meздеизам najčišća, najuzvišenija od svih vjera na istoku. Ispovijeda monoteizam, zahtjeva visoki moral i daje lijepi nauk o eshatologiji. U kulturnoj židovskoj povijesti bilježe nauk o anđelima i transcendentnoj eshatologiji kao novo uvedeni iz doba Perzijanaca i naglasuju sličnost s njegovom naukom. Odgovori stručnjaka-su vrlo različiti, a i oprečni u ovom istom pitanju. Tako imade i nekih, koji dokazuju, da su Perzijanci primili mnoge stvari od Židova. Lagrange tvrdi, da perzijska religija od 554—331. prije Krista nije bila onakva, kakvu nalazimo u Avesti, koja je najstarija vjerska knjiga Perzijanaca, a nastala je u prvim vijekovima poslije Krista i vide se tragovi jakog upliva Filonovih spekulacija.¹⁴⁴ Zoroastra je osnovao svoju religiju oko 600. godine prije Krista i u prvotnom obliku nema dvaju, kako kasnije u Avesti, glavnih eshatoloških nauka: uskrsnuća i apokatastazis. Apokatastazis¹⁴⁵ se ne nalazi nigdje osim u Talmudu, a uskrsnuće su Perzijanci lako mogli uzeti od Židova.¹⁴⁶

Postalo je nekom modom u zadnje doba među racionalistima, koji se bave historijom religija, da niječu originalnost svim institucijama i idejama židovske religije; zato se utječu stranim religijama, osobito parsizmu, da protumače judaizam.¹⁴⁷ Ali se i tu pojavljuje reakcija; protestanti različitih škola, pa i mnogi od samih racionalista svadjaju ovaj upliv na minimum i pokazuju ne samo razlike između mezdeiskog i židovskog teološkog sistema, nego na mnoge nauke Židova, koje su im originalne ili su se mogle razviti same po sebi.¹⁴⁸ Scheftelowitz je sabrao iz iranske literature sva mjesta, koja bi se odnosila na židovsku religiju, pak zaključuje, da istom u zadnjem stoljeću prije Krista, to je u doba cvjetanja apokaliptike kod Židova, opaža mali upliv parsizma u židovskoj ideji o sotoni i drugom svijetu. To dijelom priznaje i Lagrange, da bi Asmodej kod Tobije 4, (8—17) bio posuđen od Perzijanaca, gdje je Ašma-dâeva jedan od sedam demona Ahrimanovih.

¹⁴⁴ La religion des Perses kao članak u Revue Biblique 1904. str. 204 sl.

¹⁴⁵ Zorell, kol. 152. ἀποκατάστασις, restitutio, sive rei ablatae redditio, sive depravatae redintegratae ἀρχὴ χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν „usque ad tempus quo omnia in integrum restaurabuntur, quod (Deus promisit)“ Act. Ap. 3, 21, cf. Is. 65 et 66, Mt 19, 28 παλιγγενεσία.

¹⁴⁶ Scheftelowitz, Die altpersische Religion und das Judentum, Giessen 1920, str. 194 sl.

¹⁴⁷ Bousset, Sellin, Bertholet, Kautzsch, Kohnt, Stave, Mills, Böhmer i dr.

¹⁴⁸ Wellhausen, Marti, Schürer, König, Albert, da- pače u zadnje vrijeme i prijašnji protivnici Sellin i Bertholet.

Ali dopušta samo ime, a ideja je promijenjena.¹⁴⁹ Odlučniji stav zauzima M a n g e n o t, koji dokazuje na temelju iranske literature, da demon Asmodej kod Tobije ne može biti perzijskog porijekla.¹⁵⁰ Svi dosadani pokuši na ovom polju nijesu donijeli nikakvih pozitivnih rezultata.

2. Helenizam.

Aleksandar je Veliki htio združiti pod svojim žezlom sav orijent; u tomu ga je zapriječila prerana smrt. Njegovi su nasljednici nastavili rad i osvojili istok, ali više duhom, nego mačem. Istok se unatoč svoje visoke, stare i slavne kulture potpuno transformirao. Ovo se djelovanje doticalo i podjarmljenih Židova u Palestini i u diaspori.

Palestina je bila anektirana grčkom kraljevstvu; opkoljena sve od heleniziranih gradova, što su uplivali na sam sveti grad Jeruzalem, osobito na visoko svećenstvo, koje je htjelo zadržati svoje položaje. Veliki je svećenik Jason uzeo grčko ime, uveo olimpijske igre i u Tiru prinesao žrtvu Herkulu, na opću sablazan teokratskog naroda. I isti Hazmonejci su se nazivali *φιλέλληνες*.¹⁵¹ Hirkan i Herod su sve svoje djelovanje unapređivali po grčkom uzoru. Tako gradnje u Jeruzalemu i u drugim gradovima; uprava se i trgovina ravnala po grčkim statutima; odijelo i način života, zabave, mnogi izrazi i čisto grčke riječi itd.¹⁵² Protiv uvođenja poganskog kulta, koji je kobno i razorno djelovao na Židove, borili su se iskreni i vjerni rodoljubi punih 25 godina mačem u ruci, da obrane svoju vjeru, koja im je bila jedino i stalno jamstvo, da se održe i kao narod.

Neki historičari tvrde, da su knjige Mudrosti (svih sedam koje dolaze pod ovim imenom: Job, Psalmi, Parabole, Eklezijast, Pjesme nad pjesmama, Mudrosti, Eklezijastik) pod velikim uplivom grčke filozofije. U isto doba naprotiv dokazuju drugi stalna poglavlja Proverbija 22, 17—23, 11, da su jednostavno jezgra egipatskog vrela iz mudrosti Amen-em-ope. O tomu se u zadnje vrijeme mnogo

¹⁴⁹ »Nous sommes tout disposé à concéder que le nom du démon Asmodée ressemble assez à celui de Aeshma-daeva, qui d'ailleurs ne se trouve pas dans les textes. Par ailleurs le démon de la colère, un batailler, Asmodée est plutôt le démon de la luxure. La ressemblance ne va pas loin« Scheffelowitz Nav. dj. str. 210.

¹⁵⁰ Dictionnaire de Théologie catholique, Démon, t. 4, col. 325.

¹⁵¹ Jos. Flav., Antiquit. Jud. XIII, 11, 3.

¹⁵² Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes, II, str. 42—67.

pisalo i toga katolički egzegeta ne može mimoići.¹⁵³ Friedländer dokazuje, da je sva didaktična literatura Starog Zavjeta pod grčkim uplivom, još više, da je sva nastala istom poslije Aleksandra Velikog, a najbolji mu je za to dokaz, što čita u Prov. 8, 22 sl. i Eccli 24, 5 sl. o personifikaciji mudrosti, kako se to nalazi kod grčkih filozofa. Ove su Židovi upoznali u Egiptu i drugdje samo u kasnije doba.¹⁵⁴ Zadnju tvrdnju, ali vrlo ublaženu dopušta donekle Sellin,¹⁵⁵ ali da bi dozvolio mogućnost Friedländer-ove hipoteze, kojom se obara na starost didaktične literature kod Židova u opće, o tom nema govora. Za to u drugom djelu pobija kategorički generalne principe Friedländer-ove,¹⁵⁶ jer su Proverbija kao i Job daleko prije sužanjstva i nije trebalo tražiti židovskim literatima uzore po strani.

Židovski su se pisci međutim obazirali i morali obazirati na mišljenje čitave okoline. I ja ne mogu zaniijekati, što mnogi ne dopuštaju, svaki upliv one tako jake helenističke kulture na vjerne Židove usprkos njihovog žilavog opiranja. Još je veći upliv bio u diaspori, gdje su Židovi potpuno mislili na helensku, što nam jasno potvrđuje prolog Eklezijastika. Oni nijesu zapostavili svoje vjere, nego su nauči zakona i proroka dali savremeni oblik. Filon, Židov opservant, tumači zakon i dokazuje, da se sva mudrost grčka nalazi u Thori, kad se ova tumači alegorijski. Sam Židovski nauk, nije bio pod uplivom helenizma, nego su pisci svetih knjiga pod inspiracijom kao sekundarni auktori svoj elemenat tako unijeli, da su iskoristili grčko naučavanje.

3. Mandeiizam.

Neki auktori novijeg vremena uvode nauku mandeiizma kao neophodno potrebitu, da se protumače spisi sv. Ivana Apostola, osobito IV. Evandjelje i njegovo Otkrivenje. Razlog navode kao da bi

¹⁵³ Ovaj problem stariji bibličiste nijesu imali pred sobom. Otkrila ga najnovija nauka, koja hoće da se papiriologija vine do samostalnosti. Budge, Facsimile of Egyptian hieratic papyri in the British Museum, London 1923. Erman je prvi govorio, da Salamonova knjiga ovisi o Amen-emope u svom djelu: Eine ägyptische Quelle der Sprüche Salamons, 1924. A sam tekst, preveden na njemački, donesao je pod naslovom: Das Weisheitsbuch des Amen-em-ope u Orientalistische Literaturzeitung 27, 1924. str. 241—252. Iza ovoga se razvila opsežna literatura i nastala razna hipotetična tumačenja ove biblijske perikope.

¹⁵⁴ Griechische Philosophie im alten Testament, Berlin 1904, str. 77—89.

¹⁵⁵ Einleitung str. 143.

¹⁵⁶ Die Spuren griechischer Philosophie im alten Testament, Leipzig 1905.

sv. Ivan idejno ovisio od mandeizma ili s njime zajedno od nekog trećeg vrela pisanog ili od religiozne tradicije.

Reitzenstein veli, da su sv. Ivan Krstitelj i Isus, kao i zajednice, koje su oni osnovali: mandeizam i kršćanstvo, suparnici. Njihov je antagonizam isključen u evanđeljima osim kod Lk. 7, 18, kad Ivan šalje k Isusu svoje učenike. Veli dalje Reitzenstein, da je inače taj antagonizam bio velik i trajan. Sv. Ivan je utemeljitelj mandejaca, koji su uvijek neprijateljski raspoloženi prema kršćanima. Ivan je kao inkarnacija Anoš-Uthra (biblijski Henoh), koji sa Hibilom i Šitilom (biblijski Abel i Set) čine sveto trojstvo i objavljuju nauk života.¹⁵⁷

Isti tvrdi, da je u doba, prije nego su nastali naši kanonski spisi, uz logia (sv. Mateja) postojala i jedna savremena apokalipsa, koja je navodno postojala već prije god. 70. po Kristu.¹⁵⁸ Iz ove su, veli, crpili i apostoli i mandejski pisci, jer ima velikih sličnosti između jednih i drugih spisa; pače i verbalno jednakih mjesta.

Bauer dokazuje, da je pogl. Iv. Ev. 1, 9 sl. prvotno stajalo u mandejskoj literaturi za Ivana Krstitelja, da je on svijetlo, a evanđelista je to uzeo i dao taj naslov Isusu; Ivan je ispred toga Iv. 1, 6—8. umanjeno prikazan samo kao svjedok svijetla.¹⁵⁹

Bultmann tumači mistiku sv. Ivana. Po nekim mandejskim dokumentima bez vanjskih, historijskih kriterija tumači mnogo mjesta u knjigama Novog Zavjeta. Ujedno je sabrao mnogo paralelnih mjesta obzirom na formu i misao iz mandejske, apokrifne, rabinske i gnostičke literature i iz biblijskih spisa Novog Zavjeta, osobito sv. Ivana. Dokazuje, da je sve to nastajalo i širilo se kroz prva tri stoljeća kršćanstva na temelju nekog vjerskog raspoloženja i na mitu o prvom čovjeku.¹⁶⁰

Lohmeyer je u svom komentaru k Otkrivenju mnoga mjesta tumačio pozivajući se na izvore u mandeizmu. I ovaj, u mnogom inače dobar auctor, htio bi s drugim kritičarima ustvrditi, da postoji jedna te ista težnja za spasiteljem u mandejskoj literaturi, apokrifnim odama Salamunovim kao i u Ivanovu evanđelju i u Otkrivenju.¹⁶¹

*

Radi aktuelnosti mandeizma i radi toga, što pisci vjerske filozofije sižu za njim, kad bi htjeli osvjetliti početke kršćanstva i ka-

¹⁵⁷ Das mandäische Buch des Herrn der Grösse und die Evangelien-überlieferung. Djelo je izašlo u Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, 1919, br. 12.

¹⁵⁸ Zur Mandäerfrage, članak u Zeitschrift für d. neutest. Wissenschaft, 1927, str. 39—70.

¹⁵⁹ Das Johannesevangelium, 2. izd. Tübingen 1925, str. 15.

¹⁶⁰ Die Bedeutung der neuerschlossenen mandäischen... u Zeitschrift f. d. neutest. Wissenschaft, 1925, str. 100—146.

¹⁶¹ Die Offenbarung des Johannes, Tübingen 1926, str. 190.

nonskih spisa, prikazat ćemo analitičku sliku mandeizma prema najnovijim rezultatima u svrhu, da vidimo, kakav je upliv imala ta nauka na Novi Zavjet, osobito na Otkrivenje.

Vrela mandeizma jesu: 1) *Ginza* (riznica) ili *Sidra rabba* (velika knjiga), gdje se nalaze kozmogonije, različite predaje, teološke rasprave, pjesničke i moralne bilješke iz raznih doba. Drugi razni dokumenti nalaze se rastreseni. Mnogo ih je sabrao Lidzbarski i paralelno mandejskom tekstu dao je njemački prijevod.¹⁶² 2) *Quola sta* je knjiga, u kojoj su sabrane pjesme, moralne pouke različitog smjera. Ovoj su dodani razni liturgijski tekstovi i izdano sve (Lidzbarski) godine 1920. 3) *Asfar Malvaše* ili knjiga zodijskih znakova (sa *Ginzom* zajedno vrlo važna za naše Otkrivenje). Nöldeke je zadužio sve orijentaliste sa svojim filološkim radovima. Napisao je i gramatiku mandejskog jezika,¹⁶³ koja je potpuna i definitivna. Na temelju svestranog rada zaključuje Nöldeke, da mandijski jezik nije nikakvo narječje, nego jezik sam za sebe. Najveću sličnost u tvorbi riječi i sintaktičnom poređenju pokazuje s aramejskim jezikom, kakav se nalazi u babilonskom Talmudu.

Mandejce je otkrio P. Ignacije karmelitanac u 17. stoljeću, kad je boravio kao misijonar u Bassorah u Mezopotamiji. Tamo je naišao na ljude, koji su se krtili i govorili, da su kršćani osnovani od sv. Ivana Krstitelja. Perzijanci i Arapi ih nazivaju *Sabejima*, sami se u svojim knjigama nazivaju *Mandejcima*; a rečeni misijonar P. Ignacije krivo ih je nazvao kršćanima sv. Ivana. Sve što mu je došlo pod ruku o njima, nauk, obredi i čudoređe, sve je objelodanio u posebnoj knjizi, kojom je pobudio zanimanje zapadnjaka.¹⁶⁴ Prema računanju P. Ignacija bilo ih je tada oko 25.000 obitelji, koje stanuju u močvarnom kraju Mezopotamije Šatt el Arab. Kasnije je o njima pisao putopisac Petermann, pa Siouffi, koji se za njih posebno zanimao kao franc. vicekonzul u Mosulu, a pojednostiti je saznao od jednog konvertita s mandeizma na katolicizam. Tim je svojim djelom Siouffi ispravio i mnoge stvari, koje je P. Ignacije bio iznesao.¹⁶⁵ Iza toga su napisane mnoge monografije i članci u raznim revijama.¹⁶⁷

¹⁶² Lidzbarski, *Ginza. Der Schatz oder das grosse Buch der Mandäer, übersetzt und erklärt*, Göttingen 1925. *Das Johannesbuch der Mandäer*, Giessen 1905, i 1915.

¹⁶³ *Mandäische Grammatik*, Halle 1875.

¹⁶⁴ *Narratio originis, rituum et errorum Christianorum S. Johannis*, Romae 1652.

¹⁶⁵ *Études sur la religion des Sabbéens, leurs dogmes, leurs moeurs*, Paris 1880.

¹⁶⁷ Od mnogobrojne literature navodim samo nekoliko katoličkih pisaca i to najnovijeg datuma: Bardy, sintetički prikaz u *Dictionnaire de Théologie catholique*, svez. IX., kol. 1812—1924. —

Nauk je mandejaca kratko, ali vrlo lijepo iznesen u Dictionnaire de Theologie catholique. Brandt¹⁶⁸ izjavljuje, da mu pripovijedanje putopisca Petermann-a i Siouffi-a ne može dovoljno osvijetliti početke mandeizma, jer je taj nauk nastajao i mijenjao se kroz mnogo vijekova i bio pod uplivom raznih vladajućih religija. Mandejci međutim nijesu kršćani, pače su trajni i nepomirljivi neprijatelji kršćanstva; to su im ime dali krivo misijonari iz 17. stoljeća. Premda Brandtu se oni postavljaju u odnos s kršćanstvom samo za to, da istaknu starost i važnost svoje religije, a na sebi nemaju ništa kršćanskoga. Mandeizam je mješavina babilonske religije u svojoj kasnijoj formi sa gnostičko-materijalističkom spekulacijom. Lidzbarski, kao najistaknutiji mandeizmolog, koji proučava detalje, veli, da u mandeizmu ima mnogo elemenata iranskih religija osobito u glavnom nauku mandejaca o svijetlu i životu, koji spada u 5. i 6. stoljeće poslije Krista.¹⁶⁹ Nöldeke se slaže s Lidzbarskim i on na osnovi jezičnog mandejskog razvoja veli u uvodu svoje gramatike, da je mandeizam nastao u zapadnom dijelu babilonskog kraljevstva, a vrela, koja o njem govore, da su pisana u kasnijim stoljećima iza provale islama. Brandt proučavajući Ginza dolazi do zaključka, da je glavni nauk u mandeizmu »kralj svijetla«, o kojem je sve ovisno kao u drugim monoteističkim formama raznih religija. Ovo pripisuje uplivu parsizma iza 3. stoljeća poslije Krista.¹⁷⁰ Lagrange govori o mandeizmu kao o kakvoj palestinskoj sekti s razloga, što se često spominje Jordan kao rijeka, u kojoj se imaju prati, i mnoga druga geografska imena, koja Lagrange identificira s nekim biblijskima. Govore o Jeruzalemu, koji je razoren i iskaljuju mržnju na Židove, kao na svoje progonitelje. Utemeljio ih je koji otpadnik sa židovstva i otuda velika ovisnost o religiji Starog Zavjeta. Kasnije je pomiješano mnogo elemenata

(Burkitt vrlo dobro u četiri broja Journal of theol. Studies, 1928) — Tondelli, San Giovanni Battista ed Enos nella letteratura mandea u *Biblica* 9 (1928) str. 207—224. — Tondelli, Il mandeismo e le origini cristiane, Roma 1928. kao 33. svez. kolekcije *Orientalia*, koje izdaje Papinski Biblijski Institut. — Lagrange, La gnose mandéenne et la tradition évangélique kroz dva godišta u više navrata u *Revue Biblique* 1927. i 1928. — Allo, Aspects nouveaux du problème johannique à propos d'un commentaire de l'Apocalypse u *Revue Biblique* 1928, str. 37—62. i str. 198—220. Zadnji je osobito važan u našem izlaganju.

¹⁶⁸ Die Mandäer, ihre Religion und Geschichte, Amsterdam 1915.

¹⁶⁹ Ginza, Einleitung str. 8.

¹⁷⁰ Die mandäische Religion, ihre Entwicklung und ihre geschichtliche Bedeutung, Leipzig 1889, str. 39—48, i 194 sl. (Vidi bilješka 182).

iz gnosticizma, koji se širi već u prvim vijekovima kršćanstva. U 5. stoljeću su se otselili iz Palestine uslijed kršćanskih progona pod Bizantom u Kaldeju, gdje se i danas još nalaze. Ovo zadnje tumači, zašto mrze i na kršćanstvo. U Kaldeji su bili pod jakim utjecajem mita, astrologija, babilonskih kozmogonija i naučavanja parsizma. Vrela su im iz kasnije dobe, svakako iza islama. Pallis i Burkitt¹⁷¹ zauzimaju oprečno stanovište od Lagrange-a, kad vele, da se na većinu mjesta, gdje se čita o Židovima i židovstvu imaju razumjeti kršćani i kršćanstvo. Od potonjeg su mnogo uzeli, što dokazuje ne samo poznavanje mnogih mjesta iz Starog Zavjeta, nego osobito i Novog, tako da u svojim knjigama imaju ne samo stvar, nego mnogo puta istim riječima, kako to čitamo u Novom Zavjetu. Mandeizam je gnostička sekta, koja je formirala svoje obrede po pogansko-helenističko-židovsko-kršćanskim. Još je više uplivao na mandeizam islam, nego li kršćanstvo. Jasno se opažaju ideje marcijonizma kao i upotrebljavanje sirskeg, pešito prijevoda sv. pisma.

Ogromna se većina auktora slaže, da je mandeiska literatura, kakvu ju danas imamo, nastala iza 5. stoljeća poslije Krista. Sva naša kanonska literatura bila je već gotova koncem 1. stoljeća. Dokazi su svakom bjelodani, Za sv. pismo, pa i za Otkrivenje sv. Ivana, i vanjski, historijski dokazi, koje trijezan nijedan ne niječe i ne može nijekati. Zašto da se utičemo opskurnim, kasnijim i tada još nestalnim, fantastičkim vrelima, da protumačimo izvor i sadržaj jasnih, ranijih, čitavom tradicijom i najobjektivnijom historijskom iskrenošću dokumentiranih vrela? Suvišno je upuštati se u pojedinosti, kad su svjedočanstva učenog svijeta, pa i onog, sprijeđa navedenog nekatoličkog, jasna i utvrđena. Što se tiče božanstva u mandeizmu, ovisi ovaj glede jednobojstva o židovstvu i kršćanstvu, a sistem je ureden prema parsizmu. Nauka o nižim božanstvima je ovisna od babilonske religije, a nazivi su iz biblije Starog Zavjeta ili iz primitive biblijske tradicije, koju su sačuvali Sumerci i predali je nasljednicima. Kraljevstvo svijetla i tmine, iz čega izbija dualistička tendenca, ovisi o babilonskom mitu, kojemu je dano gnostičko tumačenje, a sedam planeta, od kojih je sastavljeno tijelo, gnostički je prerađeni astralni mit.¹⁷² Nauk o životu — manda d' haje — i svijetlu je gnostički; parabole o dobrom pastiru, ribarima i ribarenju, lovljenju duša prema nekima su bile u ono prvo doba uobičajene na istoku, ali su u mandeizmu donesene skoro doslovce, kako u našim evanđeljima. O Logosu govore mandejska vrela istim ri-

¹⁷¹ Mandaean Studies, London 1924. Journal of theol. Studies, London 1928. str. 225—237.

¹⁷² Sve ovo oprečno riješava Bousset u svom djelu: Hauptproblem der Gnosis. Na str. 115. veli vrlo lijepo, da se dualizam istočne mitologije očuvao u mandeizmu u svojoj izvornosti, čist, bez naruhe apstraktnosti i spekulacije grčke. Za mandeizam je tako. U skroz spiritualnoj Apokalipsi na to ne pazi!

ječima kao i prolog evanđelja sv. Ivana i poznato mjesto Otkrivenja 19, 13; o sreći blaženika kao i na sedmerim mjestima Otkrivenja; o nebeskom Jeruzalemu poput Otkr. 21. Ovi spisi iz 1. stoljeća nijesu svoj sadržaj uzeli iz onih, koji su nastali poslije 5. stoljeća.

Ako promatramo mandeizam obzirom na nauk pa u historiji elemenata, iz kojih se sastoji, prema Kessler-u¹⁷³ zahvata slijedeće periode:

1). Primitivni poganski oblik, izvorno babilonski i aramejski sa indijskim uplivom.

2). Polukršćanski oblik, gdje se prijašnji mijenja s naukom Novog Zavjeta, a mitološka se bića nazivaju biblijskim imenima.

3). Pokvareni oblik pod uplivom Perzijanaca i parsizma.

4). Nauk o kralju svijetla, koji je u glavnom sadržan u knjizi Ginja.

5). Monoteizam: Alah je vrhovni bog. Naziv bez sumnje pod uplivom islama. Ovo je današnja forma mandeizma.

Mandejci kao i svi kršćani obdržavaju nedjelju kao dan nad sve druge uzvišen i bogu posvećen; dapače drže, da je taj dan bio stvoren još prije subote. Taj je dan Bog stvorio svijetlo; otuda glavna nauka o kralju svijetla, Nedjelju posvećuju tako da se uzdržavaju od svakog posla, prisustvuju vjerskim obredima, gdje svećenici čitaju dijelove Ginja, Quolasta ili Asfar Malvaše.

Krštenje je kod mandejaca jedan od najvažnijih obreda, bez kojeg nije moguće umići u kraljevstvo svijetla. Po tom se obredu primaju u vjersku zajednicu i dobivaju oprostjenje grijeha.

Euharistija se prima u blagdane iza krštenja. Kruh, koji za to služi, jest iz žitnog brašna, sitno samljeven, dobro pečen i bez kvasca, rezan na malene okrugle komadiće i čuva se u staklenim posudama u svećen. stanovima. Svećenik ga stavlja komunikantu u usta, koji ga se ne smije dotaknuti prstom, jer inače gubi svoju moć. Zove se petha, to jest sveta hostija, što je, misli Brandt, uzeto iz sirsokoga. Iza ovog jela daje svećenik piti vodu iz mam-buha, etimološki: vrelo. Izgleda, da ta voda mora biti iz rijeke, gdje se je dotičnik krstio.

Hijerarhija je kao i kod kršćana (pa i Židova): 1). Šekanda, što odgovara našem đakonu (leviti). 2). Tarmidha, svećenik, iza godinu dana obavljane dobre vježbe, pranja i učenja. 3). Ganza (aram, thesauri), čuvar blaga, što po položaju odgovara našem biskupu (veliki svećenik), a izabiru se između odličnijih tarmidha.¹⁷⁴

Nomenklatura je semitskog porijekla. Ne mogu se zanijekati mnogi persizmi, od kojih nekoje nalazimo i u sv. pismu, navlastito u I. knjizi Ezdre.

¹⁷³ Protestantische Realencyclopädie, 1903, 3. izd. str. 162.

¹⁷⁴ Lindzbarski, Quolasta, 10.

Sidra rabba — velika knjiga, Kušta — istina, Ginza — riznica, blago, Manda d' haje — znanje života.

Nije moguće odrediti precizno date postanka mandeizma kao vjerovanja. Premda specijaliste određuju kasno doba kao terminus a quo pisanih dokumenata, ipak je po sebi jasno, da je idejna formacija vremenski starija od njezine kodifikacije. Da li je kanonska literatura imala na formaciju mandeizma direktan ili indirektan upliv, također je nemoguće ustanoviti uslijed pomanjkanja historijskih pomagala. Ne samo da nam je slobodno misliti, nego i jedino logički zaključujemo, kad ustvrdimo, da je kršćanstvo uplivalo na mandeizam i da je ovaj mnoge nauke uzeo iz kršćanskih knjiga, a ne obratno. Stoga on ne ulazi nikada, pa niti kao pomagalo u tumačenju Otkrivenja i određivanju njegovih dijelova, kad već u međuvremenu postanka Otkrivenja i mandejske literature imade Otkrivenje mnogo jakih svjedoka, a bilo je tumačeno i protumačeno.

I u najnovije doba imademo brojnu literaturu o mandeizmu, ali nema novih momenata, koji bi dirali Otkrivenje sv. Ivana.¹⁷⁵

4. Mesijanizam i židovska eshatologija.

Duša se židovska očituje navlastito u religioznim koncepcijama, koje se sve odnose prema budućem mesijanizmu kao cilju i završetku svega. Ove dvije ideje čine ujedno prelaz iz Staroga u Novi Zavjet.

Sve mesijanske ideje, jer su promatrane kao konac postojećeg poretka, imaju eshatološki značaj. Ova je eshatologija potpuno zemaljska. Mesijanizam je u tom, da će biti osnovano kraljevstvo Božje; Mesija, kralj i pretstavnik Božji; Židovi da će imati prevlast nad svim narodima.

Ove su ideje razvite na osobiti način poslije povratka iz babilonskog ropstva; na biblijskim osobito proročkim tekstovima su

¹⁷⁵ U *Oriens christianus* III, 6 str. 138—139. pod naslovom *Mandäer* piše Heffening: *Übersicht über die Literatur* (Burkitt, Lidzbarski, Oderberg, Lagrange usw.) mit Angabe der Ergebnisse und Standpunkte der einzelnen Arbeiten. — E. Buonaiutti u *Ricerche Religiose* 7 (1930) str. 84 sl. pod naslovom: *Il miraggio mandeico* donosi kratku bilješku o rezultatima Lientzman-ovim u *Biblische Zeitschrift* 19, 30 i zaključuje: »Siamo perfettamente d'accordo. U istom listu na str. 278 sl. potvrđuje zaključke Tondelli-a. — R. Stahl, *Les Mandéens et les origines chrétiennes*, Paris 1930 (16 str. 214, izdavač Rieder). Pisac je vrlo originalan ili takav bi htio biti: »Si nous avons, parfois de la peine à comprendre les Épitres pauliniennes, ce n'est plutôt que nous sommes trop intelligents.« Isus je mitološka pojava mitskog Krstitelja, čiju legendu čuvaju mandejci u prvobitnoj formi, kako to čitamo u evanđiljima. Učenici Ivanovi u Efezu bili su najbolji mandejci.

fundirane, ali prematerijalno tumačene. Agej 2, 6—9. potiče su-narodnjake, da nastave gradnju hrama, koji će ipak biti slaviji i sjajiji premda veličinom i sjajem zaostaje za Salamunovim. Uzeli su one riječi u smislu svojih nacionalističkih težnja; da će doći svi narodi i donijeti sobom svoje bogatstvo u ovaj hram. Zahariju 1, 16 i 8, 9—11. su shvatili, da će se Mesija, budući kralj nastaniti u Jeruzolimu, otkuda će svemu svijetu krojiti pravdu i dati mir. Kralj židovski dolazi na magarici (9,9), sve neprijatelje će uništiti i oni, koji su raspršeni, bit će dovedeni natrag u domovinu (9—11). Ali će Izrael morat podnijeti tešku kušnju radi svojih grijeha. Navalit će pogani kao Gog (Ezek. 38—39); Bog će branit svoj narod, a neprijatelje strašno kaznit. Malahija govori o obnovi po sudu — dies Domini — prije čega ima doći preteča 3, 1, koji je Ilija 4, 5. Ovaj dies Domini je opisan još prije kod Joela i izvanredni napadaj skakavaca bit će bliži preteča dolaska Gospodnjeg 1, 15; 2, 1. Izrael će bit sačuvan, obdaren materijalnim i duhovnim dobrima 2, 28—32. Iza suda u dolini Jozafat, će se Palestina okrenuti u raj.

Joel i Malahija su strogo nacionalni; ništa ne govore o udjeli ne-izraelaca. Izaija 24—27. ne veli, da će pogani biti uništeni, jer će i od ovih biti među izabranicima. Mrtvi će uskrsnuti, da budu dionici dobara mesijanskih. Isti 56—66 veli, da će se sve ostvariti u novom Jerusalmu i da će pogani sudjelovati, samo grijешnici da će biti isključeni. Daniel veli, da će se na pojavu izraelskog kraljevstva, koje će biti za uvijek, razrušiti četiri poganska.

Neki opet tumače i mesijanizam i eshatologiju (sve po istom kalupu i bez razlikovanja tako različitih ideja), da je uzeto iz mitologije kalendara, sunca i godine, početka i svršetka. Život Isusov je sličan mitima babilonskim o Marduku, gdje su fizički fenomeni (astronomije i metereologije) uzrok svemu. Tako život sunca i godina, mijene ljeta i zime, dana i noći, kao i borba ovih slika borbe između života i smrti za pojedinca i za čitave narode. Otuda novi život, obnova, pojačanje, rođenje, uskrsnuće i pobjeda. Ovaj babilonski mit je tip i srčika svih poglavitih vjerskih sistema na istoku, pa i židovskog u njegovim glavnim potezima. Gunkel i Jeremias vele, da su auktori uzeli iz mitologije ne samo nauk, nego i sve moguće uzvišene slike, kojima izražavaju pobjedu Kristovu nad zlom, grijehom i sotonom (mesijanizam) i njegovu slavu iza ovozemnog kraljevstva u vječnomu (eshatologija).